

Josef Šmajš: Ohrožená kultura

Dnes bych se tu rád zamyslel hlavně nad vztahem veřejnosti ke globální ekologické krizi, nad významem filosofie pro utváření nové ekologické politiky, a v souvislosti s tím i nad podstatou historicky prvního ohrožení kultury poškozenou přírodou. Jsou to všechno otázky svou podstatou filosofické, tedy pro pochopení dosti obtížné.

Především však chci povědět, že se podobnými obecnými otázkami zabývat máme, protože čím dál tím více zneklidňují mladé lidi, studenty středních a vysokých škol, četná domácí i zahraniční ekologická hnutí. Tyto problémy začínají konečně zajímat - a to je povzbudivé - politické strany i četné státní a soukromé instituce. Věřím dokonce, že se brzy dočkáme i vzniku skutečné globální ekologické politiky a legislativy. A už proto bychom měli vědět, jaká by ekologická politika měla být, a čím by se musela odlišovat od politiky dnešní.

Podle mého názoru není ekologická krize tradiční společenskou krizí. Není tedy krizí ekonomickou, politickou či morální. Není selháním světové technické civilizace, protože její systém zatím prosperuje. Není krizí jejího řízení, protože její systém jako celek beztak nikdo neřídí.

Ale co se vlastně se Zemí stalo, co se tak náhle zlomilo, že dochází k bodu obratu? Vždyť celá lidská historie, celý novověký kulturní vzestup, jakoby potvrzoval správnost nastoupené kulturní strategie.

Zdá se, že podstata našeho ohrožení je v hrubých obrysech zřejmá. Příroda jako starší a širší systém kulturu nejen umožnila, ale ponechala si i absolutní systémovou převahu nad ní. Globální ekologická krize je proto prvním ohrožením kultury mateřským systémem přírody. Je to **neznámý typ krize evolučního úspěchu kultury**. Není to její selhání, ale jen nepřiměřené planetární rozšíření toho, co se osvědčilo v malém: technologií, dopravy, kauzální racionality, antropocentrických hodnot.

Vlastní podstata tohoto ohrožení zůstane však pro část veřejnosti skrytá i proto, že jde o nový typ systémového ohrožení, jemuž nelze porozumět v rámci učebnicového torza tradičního školního vzdělání. Řečeno jen schematicky. Lidé jsou přesvědčeni, že velké účinky vyvolávají velké síly. Ale dnešní silně nerovnovážná biosféra může přejít do nového rovnovážného stavu i v důsledku malého podnětu. Jako složitý otevřený systém s vnitřní informací se dokáže zbavit těch prvků a subsystémů, které nepotřebuje. A my máme tu smůlu, že může dobře prosperovat i bez nás.

Vyplývá z toho, že je čas podívat se na Zemi a lidskou kulturu znovu, že je čas opravit statické antropocentrické vidění světa. Jedinečnou pozemskou přírodou je třeba pochopit nejen jako prvek vesmíru, ale i jako jediný možný rámec lidské existence. Vesmír je totiž gigantickým tvůrčím procesem, který samovolně vytvořil i všechny nezbytné přírodní předpoklady kultury na Zemi: vysoce rozrůzněnou biosféru včetně biologického předka dnešního člověka. Člověk tedy do přírody patří, je jí evolučně přizpůsoben a žádný vážný rozpor mezi ním a přírodou není. **Skutečný rozpor vzniká až na úrovni přirozených ekosystémů a systémů kulturních, až na úrovni opozice kultury a biosféry.**

Také lidskou kulturu je třeba pochopit evolučně a systémově. Duchovní a materiální kultura patří totiž k sobě, tvoří jediný funkční systém s umělou vnitřní informací - duchovní kulturou. V rozporu s tradicí, která kulturu považovala za zlepšení přírody, za pokračování jejího vývoje na kvalitativně vyšší úrovni, je třeba i širší veřejnosti a politice povědět pravdu: **Ekologická krize je celoplanetárním důkazem evoluční nadřazenosti přírody nad kulturou.**

Kultura je totiž mladou nebiologickou strukturou, která je z přírody odvozená a na přírodě závislá. Přírodu svou vyspělostí a jemností převýšit nemůže. Naopak, protože je jinak orientovaná, protože je strukturně jednodušší a energeticky silnější, je vůči ní agresivní a poškozující. A to je také hlavní důvod, proč mohou dílčí kultury dlouhodobě prosperovat jen jako nespojitě a v biosféře rozptýleně. Silně hospodářsky a politicky integrovaná světová kultura - tím, že nemusí respektovat uchování

zdrojů a původních přírodních podmínek místních kultur - je ohrožena. Nikoli kultura, ale biosféra je nedělitelná.

Spontánní globalizací kultury proto jakoby končí "lepší část" lidských dějin, kdy o bytí či nebytí člověka na Zemi ještě nerozhodovala kultura, ale jen příroda sama. Proto tolik záleží na tom, co dnes uděláme. **Nemáme už jinou možnost, než pohlížet na svět globálně a evolučně, nemáme jinou možnost, než drama kultury na Zemi pochopit nejvyšší možnou úrovní abstrakce - filosofickou ontologií.**

Filosofická ontologie jako obecná filosofická představa světa nikdy mnoho společného s praktickým společenským životem neměla. Nebyla přímo spojena ani s řízením obce a státu - s politikou. Úspěšnost té které regionální politiky vyrůstala ze zkušenosti a nepředpokládala abstraktní filosofický koncept bytí. Nevratné změny v ekosystému Země však část lidské zkušenosti znehodnotily. Nelze se již snadno učit z vlastních chyb. A to kromě jiného znamená, že nová ekologická politika musí mít vedle zkušenosti a vědy ještě další teoretickou oporu.

Nové evoluční ontologii, která je s to konflikt kultury s přírodou filosoficky vysvětlit, tedy nejde o samoučelnou konfrontaci s ontologií tradiční. Jde ji o záchranu ohrožené světové kultury vůbec. A tento zájem na zachování kultury poprvé přibližuje ontologii veřejnosti i nové ekologické politice. Ve fázi krize je totiž třeba mluvit jasně a nedvojsmyslně, protože veřejnost musí vědět, co je podstatou krize a kdo a čím je ohrožen. Moje teze zní: **podstatou krize je systémový konflikt protipřírodní kultury se Zemí, ohroženým systémem je kultura.**

Ale také vznikající ekologická politika, chce-li globální krizi překonat, potřebuje správnou teoretickou analýzu zdravotního stavu Země. A protože diagnózu tohoto komplexního ekosystému, která by zahrnuje i lidský kulturní příběh, nemůže vypracovat žádná speciální věda bez filosofie, stává se ontologie - poprvé v dějinách - jedním z předpokladů reálnosti ekologické politiky. Samozřejmě že je to složitější a že ani vysoce kompetentní ekologická politika bez podpory veřejností nic nezmuže. Samozřejmě že teprve další vyostření krize přinutí politiku, aby se konečně zabývali tím, co dnes odpovědné lidi zneklidňuje: **problémem přípustného rozsahu, strukturou a režimem fungování mnohotvárné světové kultury v biosféře.**

Tradiční, tj. předekologická politika se starala jen o vnitřní kulturní záležitosti. Stranila spontánnímu společenskému vývoji, schvalovala čerpání přírodních zdrojů a předělávání přírody pro člověka. Tradiční politika proto nesmiřovala protikladné zájmy kultury a přírody, ale protikladné zájmy lidí. Neorientovala se na ochranu přírody, ale na ochranu kultury, na ochranu občanů.

Protože příroda byla důležitým zdrojem bohatství, tradiční politika nepřekážela v jejím technicky možném vykořisťování. Podporovala extenzivní růst kultury, získávání nových území, podnikání, volný obchod a konzumaci všech dostupných přírodních zdrojů. Nepřipouštěla si otázku konečnosti Země, ani otázku principiální podřízenosti kultury přírodě. Tradiční politika šla jakoby "za vozem" ekonomického vývoje, dohlížela na funkci mechanismů spontánní společenské regulace.

Narozdíl od krátkozraké tradiční politiky musí být nová ekologická politika perspektivní a anticipující. A protože už nemůže důvěřovat slepé logice technologického vývoje, potřebuje jiný výchozí základ a zakotvení. Má-li spontánní extenzivní růst kultury skutečně zastavit, má-li kulturu zachránit, potřebuje **zakotvení filosofické.**

Toto zakotvení však potřebuje i proto, že nebude moci převzít mnohé základní hodnoty, normy a ideály, které vznikaly v rozptýlených, ekologicky neohrožených kulturách. Vždyť ve vznikající globální kultuře, která se navenek projevuje jako jediný protipřírodní systém, ničí přírodu i lidé slušní, země bohaté a technicky vyspělé i země zaostalé a chudé. Ničí ji dnešní technologie, způsob života i populační růst. Nepřímo ji ničí i naše neschopnost pochopit, že všechno je jinak, že už nejde o růst, ani o to, kdo je silnější a kdo je slabší, kdo stojí víc politicky vlevo a kdo víc vpravo. Principy ekonomického a politického liberalismu, základní lidská práva, antropocentricky pojatá svoboda či pokrok výpočetní techniky, to **vše dnes bledne přet tím, žde celá lidská kulturní**

epopej může skončit.

Všichni lidé by dnes proto měli vědět, že v přirozeně vysoce uspořádaném systému Země jakákoli kulturní uspořádanost vzniká pouze tak, že omezí a poškodí uspořádanost původní. Proto na místě dnešních polí, sídel, továren, silnic a letišť nemohou prosperovat původní přirozené ekosystémy, které nepotřebovaly žádnou dodatekovou energii a žádné neobnovitelné zdroje. **Proto kultura, která neprozřetelně obsadí celý svět, se sama zahubí.** Ublíží celku planetárního života, s nímž jsme i my lidé na život a na smrt propojeni.

Už nejsme lovci a sběrači, kteří se ze dne na den mohli rozhodnout, že půjdou jinam a začnou znovu. Žijeme v globální technické civilizaci, která má složitou strukturu a která naše chování i myšlení determinuje od narození až po konec života. Ohroženou kulturu však nezahráníme tím, že ji budeme pouze odmítat nebo se snažit vrátit zpátky. Naopak, pro její záchranu musíme využít mnohé z toho, k čemu zatím kulturní evoluce dospěla.

Ale globální systémová změna kultury podle mého názoru nezahrnuje požadavek, abychom se napřed všichni změnili. Připomíná transformaci stagnujícího podniku či léčení pacienta. Kromě jiného vyžaduje kompetenci. Jen abych to zdramatizoval: když vidíme ležet na ulici člověka sraženého automobilem, nevoláme veřejnost ani šamana, ale rychlou pomoc lékařskou. Země je dnes pacientem v šoku po srážce s globální technickou civilizací. Informujme veřejnost, ale ve svých oborech pracujme usilovně na konceptu systémové změny kultury, který Zemi pomůže, ale který **musí přijmout za svůj a prosadit vznikající ekologická politika.**

O úspěšně ekologicky transformovaném kulturním systému víme zatím pouze to, že by měl mít nižší práh citlivosti na nevratné změny hostitelského přírodního systému. Ale silně integrovaný typ euroamerické kultury, který se dnes rozšiřuje po celé zeměkouli, je stále ještě nastaven na expanzi a ekonomický růst. Chce-li však kultura jako opoziční subsystém biosféry přežít, **musí růst zastavit a dosáhnout zralosti. Musí se znovu diferencovat, stát se kulturou integrovanou slabě, kulturou regionálně proměnlivou, kulturou skutečně biofilní.**

A nemají právě toto na mysli - i když ne vždy tak verbálně zformulované - četná ekologická hnutí a odvážní ekologičtí aktivisté, když s velkou osobní statečností usilují o skromný život, když brání stavbám atomových elektráren a dálnic, ničení vzácných ekosystémů či kácení deštných pralesů? Co jiného totiž mohou, než nastavit křivé zrcadlo nám, hlostejným konzumentům mizející krásy a bohatství jedinečné planety Země.